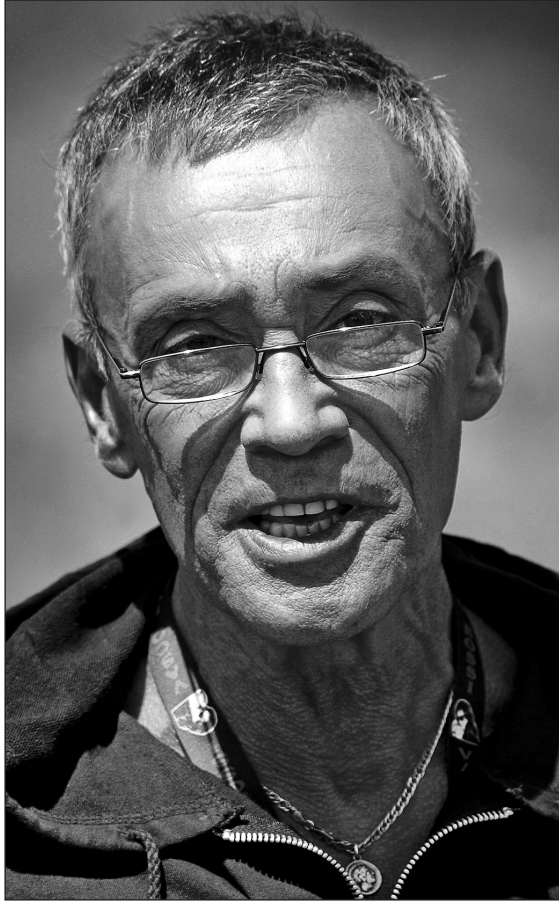

**Stat rosa pristina nomine
nomina nuda tenemus**

Андрій Олегович Добролюбський
(1949–2023)

Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кафедра історії України

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Одеса
2024

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

М49

Видання рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Протокол №17 від 27 червня 2024 р.

Редколегія:

Головний редактор О. Б. Головка

Ю. А. Добролюбська

О. П. Сєкерська

А. В. Красножон

М 49

АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського. Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О. Б. Головка; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М. О., 2024. – 208 с. : іл.

ISBN 978-617-8327-84-2

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

Макет та дизайн обкладинки:

Д. А. Топал

ISBN 978-617-8327-84-2

© Автори текстів, 2024

© ПНПУ, 2024

Зміст

Андрій Красножон
NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського
9

Фотоальбом
15

Історія та теорія археології

Євген Борінштейн
МЕНТАЛІТЕТ ОДЕСИТА: ТВОРЧА СКЛАДОВА
АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
27

Юлія Добролюбська
АРХІВНИЙ ФОНД РОДИНИ ДОБРОЛЮБСЬКИХ
32

Андрій Красножон
ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПРИМОРСЬКОМУ БУЛЬВАРІ В ОДЕСІ
36

Валерій Левченко
ПІДГОТОВКА ТА АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
З АРХЕОЛОГІЇ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ
(друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.)
43

Ірина Немченко
ПОВСТАННЯ ЧИ РЕВОЛЮЦІЯ:
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ОЛДЖЕРНОНА СІДНЯ
51

Світлана Паламарчук
КУЛЬТУРНИЙ ВСЕСВІТ АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
55

Павло Тоцький
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
63

**Археологія та історія доби каменю –
раннього залізного віку**

Наталія Бурдо
ДОМЕСТИКАЦІЯ КОНЯ. ДЕ, КОЛИ, ХТО І НАВИЩО?
72

Оксана Вар'ян
В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ
УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ
78

Михайло Відейко
¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?
85

Світлана Іванова
НАРОДЖЕННЯ КУРГАНУ: ПРО ПОЧАТОК НОВОЇ ПОХОВАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ
91

Олег Савельєв
ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ
100

Валерій Топчий
КСЕНОФОНТ АФІНСЬКИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
Й ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ
109

Генадій Тощев, Світлана Андрух
ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

113

Юрій Чернієнко
ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ
ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

119

Анастасія Ягупова, Олена Секерська, Сергій Маєвський
ВИПАДКОВА ЗНАХІДКА ТЕРАКОТ
НА НІКОНІЙСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

128

**Археологія та історія Середньовіччя
та Нового часу**

Serghei Agulnikov
THE NOGAI BURIAL MOUNDS IN SOUTHWEST BUDZAK

134

Ігор Бруяко
ГОРОДИЩЕ КАРТАЛ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО
НОВОГО ЧАСУ (ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

141

Олександр Головко
КОНФЕДЕРАЦІЯ «ЧОРНИХ КЛОБУКІВ» НА ПІВДЕННОМУ КОРДОНІ
РУСІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.).

147

Наталія Діанова
ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР В ІСТОРІЇ ОДЕСИ XIX СТ.

153

Віктор Савченко
ДО ПИТАННЯ КЕЛЬТСЬКОЇ «ПРИСУТНОСТІ» В УКРАЇНІ

158

Секерська Олена
КОНІ ІЗ ПОЛОВЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ БІЛЯ С. ВИНОГРАДНЕ
ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

164

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко
ЩЕ РАЗ ПРО КОЛЕКТИВНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПОХОВАННЯ
НА О. БЕРЕЗАНЬ

169

Вадим Чепіженко
ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ,
АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

174

Додаток

Хронологічний покажчик друкованих праць
доктора історичних наук,
професора Андрія Олеговича Добролюбського
Укладач – Ю. А. Добролюбська

183

ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ, АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

Вадим Чепіженко

кандидат історичних наук,
в. о. доцента кафедри
археології, етнології та всесвітньої
історії, Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова,
м. Одеса

Анотація. У статті розглянуто обставини смерті англійської аристократки XIV ст. Еліс Норфолкської. Автором здійснено спробу встановити приблизну дату її смерті, а також реконструйовано основні віхи її життя: народження, заручини, одруження, смерть. Утворений портрет англійської аристократки доповнює наші уявлення про місце жінки в середньовічному світі.

Ключові слова: середньовічна Англія, англійська аристократія, гендерна історія, історична біографія, історія права.

Abstract. The article examines the circumstances of the death of the 14th-century English noblewoman Alice of Norfolk. The author attempts to establish the approximate date of her death and reconstructs the main milestones of her life: birth, engagement, marriage, and death. The resulting portrait of the English noblewoman complements our understanding of the place of women in the medieval world.

Key words: medieval England, English aristocracy, gender history, historical biography, history of law.

«... Монсеньйор Едвард, Вільям Данч та Томас, пастор церкви Келсейл, силою та зброєю (*force et armes!*) злочинно побили Еліс, дочку Томаса Бразертонна, кузину нашого сеньйора короля і дружину згаданого монсеньйора Едварда, в Бангі, що відбулося в неділю, наступну після свята святого Ботольфа, на двадцять п'ятому році правління теперішнього короля, від цього нападу згадана Еліс занедужала на смерть і померла того ж року і дня» [Цит. за: 14, р. 5].

Згадана в цьому тексті жертва – Еліс – була донькою Томаса Бразертонна, графа Норфолкського¹ та, відповідно, онукою англійського короля Едварда I. На жаль, як це часто буває у випадку з середньовічними жінками,

¹ Детальна розвідка про родину Томаса Бразертонна, графа Норфолкського підготовлена нами до друку та вийде в 2024 р. у черговому випуску збірки Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова «Libra».

ми мало що знаємо про її життя. Нам не відомо ні точного року народження Еліс, ні обставин її одруження і, якби не приголомшливі обставини її смерті, вона б імовірно лишилася сірою тінню на сторінках історії, поряд з іншими подібними до неї середньостатистичними середньовічними принцесами.

Дівчинка імовірно народилася в 1323 чи 1324 р. І ще до її входу в шлюбний вік (який в тогочасній Англії наставав для жінок у 14 років), її батько, під час участі у шотландській кампанії 1333 р., домовився з Вільямом де Монтегю, кращим другом та сподвижником короля Едварда III, про шлюб між малолітнім сином і спадкоємцем барона Монтегю і Еліс. Томас надав Монтегю в довічне володіння лордство Карлоу і решту своїх ірландських земель, а також свій маєток в Беркширі Гемпстед Маршал. Ці землі мали бути повернені молодому подружжю через 15 років або після смерті Монтегю [8, р. 402].

Цікаво, що коли ми зустрічаємо Еліс Норфолкську на сторінках джерел наступного разу (16 жовтня 1338 р.) [5, р. 539], вона вже фігурує як дружина Едварда Монтегю (Edward de Monte Acuto), молодшого брата, а не сина Вільяма Монтегю. Що саме відбулося з першочерговими домовленостями про шлюб Еліс та коли вона стала дружиною Едварда достеменно невідомо.

Е. Маршалл у своєму дисертаційному дослідженні припускає, що перший наречений Еліс, син Вільяма Монтегю на ім'я Джон помер того ж таки 1333 р. і як заміну для нього Вільям запропонував свого молодшого брата Едварда [17, р. 142]. Не зовсім зрозуміло на основі чого були зроблені такі висновки, адже з джерел до кінця не очевидно, хто із синів Вільяма Монтегю мав стати чоловіком Еліс. В згаданому вище патентному листі Едварда III від 3 лютого 1333 р. щодо домовленостей про шлюб в якості нареченого фігурує старший син та спадкоємець Вільяма, повний тезка батька – Вільям де Монтегю (1328–1397 рр.) [20; 8, р. 402], але в шлюбному договорі від 4 лютого того ж року він чомусь перетворюється на Джона [19]. З «Повного перства...» [12, р. 337, 339; 13, р. 34–35] та «Перства Берка» [1, р. 360–361; 2, р. 372] відомо, що у Вільяма Монтегю дійсно було два сини: старший на ім'я Вільям та молодший – Джон (біля 1330–1390 рр.), і обидва вони досягли повноліття та прожили доволі довге життя. Фундація середньовічної генеалогії також вказує саме на Вільяма як на нареченого Еліс, «яка пізніше вийшла заміж за його дядька Едварда» [16]. Цілком логічним є те, що нареченим онуки Едварда I мав бути саме спадкоємець – старший, а не молодший син – барона Монтегю. Чи можливо, що барон Монтегю дійсно мав старшого сина Джона, що помер дитиною? З огляду на те, що ми не знаємо точного року народження молодшого Джона Монтегю, то він

цілком міг народитися по смерті однойменного старшого брата та отримати ім'я в честь померлого. Ім'я Джон було популярним в родині Монтегю і зустрічається майже в кожному поколінні, але, за одним виключенням, це ніколи не було ім'я первістка, скоріше навпаки – первістка найчастіше нарекали Вільямом. Тож, імовірно за все, саме Вільям-молодший від початку був нареченим Еліс.

Щоб не сталося, в кінці кінців, Еліс стала дружиною саме Едварда де Монтегю, який на думку К. Ворнер був старшим від неї щонайменше на п'ятнадцять років [22]. Едвард був четвертим і наймолодшим сином сера Вільяма де Монтегю, сенешаля Гасконі, який помер у 1319 р., і Елізабет де Монфор (1279–1354 рр.), і, крім братів, мав ще шість сестер. Точний рік народження Едварда невідомий, але всі три його старших брати народилися до 1304 р. Едвард, ймовірно, був названий на честь або Едварда I, або Едварда II, в залежності від того, народився він до або після 1307 р., і один з двох королів, можливо, був його хрещеним батьком. У вересні 1321 р. він був достатньо дорослим, щоб його вітчим сер Томас Фурнівал визнав, що винен йому £300 [4, р. 496].

Як на мене, цілком можливо, що після домовленостей з Бразертном Вільям Монтегю змінив свою думку і вирішив приборегти свого сина для кращої партії, ніж молодша донька графа-невдахи, але при цьому не бажав втрачати обіцяних йому земель і тому відразу запропонував у якості заміни нареченого свого брата. Знаючи вдачу Бразертна, він цілком міг пристати на нові умови.

Хоча у офіційних документах ім'я Еліс Норфолкської повсякчас зустрічаються поряд з ім'ям її чоловіка [3, р. 487–488; і особливо 21], проте навряд чи життя у цьому шлюбі було для неї приємним чи хоча б задовільним. 19 червня 1351 р. сталася жахлива подія: на Еліс було здійснено збройний напад, наслідком якого стала травма несумісна з життям. І що найжахливіше, винуватцем нападу був її власний чоловік, Едвард Монтегю, що діяв у спілці ще з двома чоловіками.

Чому три чоловіки вчинили збройний напад на жінку і забили її до смерті? Чому в цьому злочині взяла участь духовна особа? Чи понесли ці троє хоч якийсь покарання за свої дії? Як вбивство онуки Едварда I могло лишитися безкарним? Ці всі запитання лишаються без відповідей. Причини нападу Монтегю на свою дружину невідомі [припущення щодо них, див.: 18, р. 116–123], та насправді й неважливі: зрозуміло, що повна відповідальність за вчинений злочин лежить саме на ньому.

Не дивлячись на те, що в процитованому вище документі зазначено, що Еліс померла того ж дня, скоріше за все вона прожила після нападу

ще певний час. Лише 14 листопада 1351 р. королем в Вестмінстері було доручено ісчітору Норфолку та Саффолку Вільяму де Міддлтону провести розслідування щодо спадку «Еліс, покійної дружини Едварда де Монте Акуто», але Міддлтон був звільнений від зазначеного доручення, так як було засвідчено, що Еліс жива [7, р. 288]. Проте, вже 16 листопада було видано королівський наказ сержанту Річарду де Босевілю «взяти під королівську опіку двох дочок і спадкоємиць Еліс, покійної дружини Едварда де Монте Акуто, головного тримача корони, які ще не досягли повноліття і чиї шлюби стосуються короля; і передати їх від його імені під опіку Елізабет, удові Вільяма де Монте Акуто, їхнього діда, до подальшого розпорядження» [10, р. 181].

30 січня наступного року Міддлтон вдруге отримав розпорядження провести *inquisitions post mortem* щодо спадку Еліс [7, р. 345]. А 10 лютого було видано королівський наказ не втручатися в землі, якими Едвард де Монтегю володіє «за законом Англії через смерть Еліс, його дружини, однієї з дочок і спадкоємиць Томаса, графа Норфолка і маршала Англії». Ісчітор мав повернути Монтегю все, що він встиг захопити зі спадку Еліс [6, р. 411–412]. Очевидно, що на той час вона справді вже була мертва.

Варто також зауважити, що в т. зв. «закритих сувоях» є запис від 15 січня 1352 р. про виплату певних заборгованостей графині Мері, мачусі Еліс. Згоду на ці виплати дають Джон та Маргарет Сегрейви та Едвард і Еліс Монтегю [6, р. 459]. Навряд чи Еліс насправді була в стані приймати якісь рішення у січні 1352 р., проте можливо 15 січня вона все ще була жива, однак жити їй лишалося вже недовго.

Таким чином, перераховані вище джерела свідчать про те, що після збройного нападу у червні Еліс прожила ще сім місяців. Скоріше за все вона провела їх між життям та смертю: у комі, або в дуже важкому стані. У листопаді могла відбутися криза, через яку Еліс сприйняли за мертву, але вона все ще могла бути живою 15 січня 1352 р. і вже точно померла до 30 січня.

Головний винуватець цього злочину – Едвард Монтегю – не лише не поніс жодного покарання за вбивство дружини, але й отримав в управління всі її землі. Більш того, 15 лютого 1352 р., за декілька тижнів по смерті Еліс, Едвард III «як особливу милість» передав її вдівцю та убивці право на шлюб їхніх дочок та спадкоємиць [10, р. 230], хоча зазвичай це право належало саме королю. Можливо, вбивство зійшло з рук Монтегю з огляду на отримане ним загальне королівське помилування, видане ще 4 вересня 1346 р. в Кале, «за доброї служби у війні з Францією» [9, р. 506]. Наскільки доброю мала бути ця служба, щоб за неї пробачили вбивство? І не просто вбивство, а жорстоке вбивство дружини, що до того ж була близькою родичкою правлячого монарха? Менше з тим, Едварда Мон-

тегю і надалі викликають до кожного парламенту Едварда III як лорда Монтегю. Його призначають до різноманітних комісій і він продовжує служити короні до своєї смерті, що настала 14 липня 1361 р. [11, р. 79, 407; 14, р. 84–85; 15, vol. III, р. 285, 337]. Помер він можливо від чуми, епідемія якої того року якраз вчергове сколихнула Англію.

Ця справа вкотре підкреслює наскільки все ж безправними були середньовічні жінки. Навіть жінка, яка була онукою, племінницею і двоюрідною сестрою королів Англії та Франції, могла бути безкарно вбита своїм чоловіком.

Список використаних джерел

1. Burke B. A Genealogical History of the Dormant, Abeyant, Forfeited and Extinct Peerages of the British Empire. London: Harrison, 1866. 636 p.
2. Burke J. B. A General and Heraldic Dictionary of the Peerage of England, Ireland, and Scotland, Extinct, Dormant, and in Abeyance. London: Henry Colburn and Richard Bentley, 1831. 632 p.
3. Calendar of the Close Rolls, preserved in the Public Record Office. Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records. Edward II. Vol. II. A.D. 1318–1323. London, 1893. 764 p.
4. Calendar of the Close Rolls, preserved in the Public Record Office. Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records. Edward III. Vol. IV. A.D. 1337–1339. London, 1900. 792 p.
5. Calendar of the Close Rolls, preserved in the Public Record Office. Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records. Edward III. Vol. IX. A.D. 1349–1354. London, 1906. 796 p.
6. Calendar of the Fine Rolls, preserved in the Public Record Office. Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records. Vol. VI, Edward III, A.D. 1347–1356. London, 1921. 627 p.
7. Calendar of Inquisitions Miscellaneous (Chancery), vol. II, Edw. II–22 Edw III, London: Public Record Office, 1916, 790 p.
8. Calendar of the Patent Rolls, preserved in the Public Record Office. Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records. Edward III. Vol. II. 1330–1334. London, 1893. 755 p.
9. Calendar of the Patent Rolls, preserved in the Public Record Office. Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records. Edward III. Vol. VII. 1345–1348. London, 1903. 868 p.
10. Calendar of the Patent Rolls, preserved in the Public Record Office. Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records. Edward III. Vol. IX. 1350–1354. London, 1907. 824 p.
11. Calendar of the Patent Rolls, preserved in the Public Record Office. Prepared under the superintendence of the Deputy Keeper of the Records. Edward III. Vol. XI. 1358–1361. London, 1911. 886 p.

12. Cokayne G. E. Complete Peerage of England, Scotland, Ireland, Great Britain and the United Kingdom, Vol. V: Eardley of Spalding to Goojerat. London: The St Catherine Press, 1926. viii + 803 p.
13. Cokayne G. E. Complete Peerage of England, Scotland, Ireland, Great Britain and the United Kingdom, Vol. VII: Husee to Lincolnshire. London: The St Catherine Press, 1929. 753 p.
14. Cokayne G. E. Complete Peerage of England, Scotland, Ireland, Great Britain and the United Kingdom, Vol. IX: Moels to Nuneham. London: The St Catherine Press, 1936. viii + 799 + 173 p.
15. Foedera, Conventiones, Literae, et cujuscunque generis Acta Publica, inter Reges Angliae, et alios quosuis Imperatores, Reges, Pontifices, Principes, Vel Communitates, ab ineunte Saeculo Duodecimo, viz. ab Anno 1101. Ad nostra usque tempora, habita aut tractate: Ex Autographis, infra Secretiores Archivorum Regiorum Thesaurarias per multa Saecula reconditis, fideliter exscripta / ed. Thoma Rymer, Georgii Holmes. London, 1740. T. III. Pars I et II. Vol. I–VIII.
16. Foundation for Medieval Genealogy. URL: <https://fmg.ac/Projects/MedLands/ENGLISH%20NOBILITY%20MEDIIEVAL1.htm#WilliamMontagudied1344B> (дата звернення: 29.03.2024).
17. Marshall A. Thomas of Brotherton, Earl of Norfolk and Marshal of England: A Study in Early Fourteenth-Century Aristocracy, PhD dissertation, Univ. of Bristol, 2006, 277 p. URL: <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.435860> (дата звернення: 29.03.2024).
18. Packe M. King Edward III. London etc., 1984. 336 p.
19. The National Archive E 328/108/11, URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C6768266> (дата звернення: 29.03.2024).
20. The National Archive SC 8/278/13885, URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C9517833> (дата звернення: 29.03.2024).
21. The National Archive SC 8/278/13878-13888, URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C6014342> (дата звернення: 29.03.2024).
22. Warner K. (2019). The Life and Tragic Death of Alice of Norfolk. URL: <http://edwardthesecond.blogspot.com/2019/04/the-life-and-tragic-death-of-alice-of.html> (дата звернення: 29.03.2024).

Наукове видання

**АО:
Nomina nuda tenemus**

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Alegreya
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 100 прим.
Зам. № 1706/1

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М. О.
65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
Тел.: +38 (048) 703 11 86
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014